

1 Catro modelos para unha nova historia literaria comparada

Sumario 1.1 A longa crise internacional da historia da literatura: condicionantes políticos e académicos. – 1.2 As disciplinas en xogo: tradicións, esencias, cartografía e límites. – 1.3 O modelo de Dionýz Ďurišin e o Instituto de Literatura Mundial de Bratislava. – 1.4 O modelo Ricœur-Valdés e a súa implementación pola AILC. – 1.5 O modelo sistémico-institucional e empírico. – 1.6 Propostas desde os estudos sobre a subalternidade e a poscolonialidade. – 1.7 Balance.

1.1 A longa crise internacional da historia da literatura: condicionantes políticos e académicos

A historia da literatura experimentou no terzo final do século XX unha delongada e moi seria crise que, agás a certos núcleos irreductíbeis da metodoloxía positivista, poderosos e autoritarios nos ámbitos académico e didáctico, non sorprendeu a ninguén. Desde que os movementos románticos alentaron na Europa do século XIX unha vocación polo nacional e polo popular, foi corrente a entrega con focos e luces idealistas, a miúdo inspirados en Giambattista Vico e en Johann G. Herder, á localización do específico (auto)identificador. E aínda á hipótese, non exenta de esencialismos desmedidos, do que, sobre a tradición común recibida polos distintos pobos europeos, matizaba a peculiaridade dun espírito propio e inconfundíbel, con frecuencia sobrecargado pola nota do indelével e aberto a unha combinación de singularidades auténticas e excepcionalidades fantasiadas. Esta, con matices, foi a norma. E naquela altura configurou unha pauta de aplicación case xeneralizada entre as literaturas nacionais con soporte estatal.

Os desenvolvementos de carácter formal-estruturalista, funcionalista-dinámico, estilístico, sociolóxico ou semiótico propios dos dous primeiros terzos do século XX anunciaron, xa sen espazo para a dúbida, que o vello paradigma se esgotaba. Este só puido perdurar vinculado a sistemas literarios emerxentes e periféricos que, por motivos diversos, retrasaran a historización dos seus propios procesos literarios e culturais, de maneira que cando por fin o fixeron procuraron inspiración, adoito mimética, nas vellas pautas sinaladas polas literaturas fortes do continente. Con todo, as inercias de determinados resortes institucionais da literatura –o ensino sobre todo– segue a favorecer, aínda na actualidade, a subsistencia de rechamantes anacronismos metodolóxicos.

Coa disolución dos obxectivos e os mecanismos estruturalistas e so a influencia dos métodos de inspiración empírica e sistémica, a historiografía literaria recobrou o interese polas relacións entre os individuos e o medio social e político, problematizou a súa propia relación co fenómeno literario na súa vertente semántico-pragmática (os mundos, as lecturas, os hipertextos...) ou coa historia/historiografía en sentido amplo, ela mesma en crise de identidade en canto disciplina, en canto discurso e non menos en canto a todo o relativo aos seus usos e funcións (Aullón de Haro 1994; Brown 1995; Gillespie 1995; Szabolcsi, Vajda 1993). A semiótica da cultura, o novo historicismo ou a socioloxía do campo cultural, en cada caso coas súas respectivas ferramentas de análise, reactivaron a vella preocupación de Iuri Tinianov, Roman Jakobson, Mikhaíl Bakhtín, Karl Mannheim, Jan Mukařovský ou Felix Vodička pola interacción sociocultural, pola procesualidade e a heteroxeneidade dos repertorios ou polas nocións de ‘cambio’ e ‘conflito’ dentro dun espazo literario/cultural determinado.

No cadro internacional predominou así durante un tempo un pulo epistemolóxico que reconduciu a ollada cara á dinámica dos sistemas. Por razóns doadas de comprender, esa vocación puxou así mesmo a prol da análise das relacións intersistémicas e das peculiaridades dos espazos fronteirizos ou de encontro entre culturas e literaturas, introducindo saudábeis dúbidas sobre a lexitimidade dunha centralidade que até hai pouco tempo case ninguén discutía: a da nación, ou, máis en firme, a do estado-nación, identificado cunha lingua, unha cultura e unha literatura únicas ou cando menos (pre)dominantes, ás veces soporte e ariete, por riba, dunha proxección colonial continental ou ultramarina.

A atención a zonas de cultura próxima, a ‘sistemas interliterarios’, no sentido dado á noción por Naftoli Bassel (1991) –quen por súa vez se inspirou en propostas anteriores de Dionýz Ďurišín e dos teóricos do grupo de Bratislava–, a intersistemas culturais (Casas 2000a) ou, en xeral, a marcos culturais trans-, circun- ou suprasistémicos, converteuse nun reto suxestivo e ineludíbel. En calquera caso, esta

combinatoria á que me refiro non fica nunca á marxe das estruturas políticas e económicas da área xeocultural investigada, nin tampouco das alternativas históricas sobre a adxudicación da soberanía nacional, que na Europa moderna foi norma que recaese non nun ámbito social-comunal nin individual, senón que trazase o seu fundamento na preeminencia do Estado e nos intereses de clase.

Nesta mesma liña, acho que acerta José Lambert (1991; [1988] 1999) cando sinala que os Estados occidentais, ou máis en xeral as sociedades que os sustentan, seguen asimilando multilingüismo e multiculturalismo a ameaza social e a inestabilidade política. E isto malia ambas as características seren no seu criterio, dificilmente rebatíbel, consubstanciais a toda sociedade humana. O problema radica, como tamén observou Pierre Bourdieu, en que a pluralidade cultural é interpretada como base continxente da posta en dúbida do sistema de valores establecido. Por isto mesmo anotou Lambert (1991, 139) que toda sociedade tende a subordinar, en favor dos seus específicos propósitos políticos, actividades non estritamente políticas de raíz, a literatura entre elas, o cal conduce a que o pluralismo –tamén o artístico e literario– sexa a miúdo contemplado como un perigo público.

Ao descrito hai que sumar outra importante eclosión da fin de século. No cadro da sociedade mundializada, multiplicáronse os estudos comparatistas, aínda que como advertiron algúns eminentes especialistas –é caso de Earl Miner (1990) e da súa orientación a prol da interculturalidade– sigamos sen saber en que consiste exactamente ‘comparar’, nin tampouco, con exactitude, que áreas de problemas resultan inconvenientes, ilícitas ou sinxelamente inanes como obxectos de comparación baixo estrita perspectiva científica. Actitudes como a de Miner denunciaron o privilexio dun círculo cultural trazado por e desde a Europa máis desenvolvida, para visar en cambio as dialécticas norte/sur ou as existentes entre as culturas consideradas orientais e occidentais. A isto mesmo dedicaron tamén produtivos esforzos as chamadas epistemoloxías do sur (Santos, Meneses 2013) e xa antes a filosofía da liberación (Dussel [1977] 2011).

A ausencia de resultados de verdade satisfactorios tras dous séculos de exercicio do comparatismo historiográfico demanda unha análise, por mínima que sexa. As razóns de fondo estribarían nunha serie de condicionamentos de raíz basicamente política, mais tamén académica. Estes últimos terían que ver, entre outras vertentes, co carácter pouco flexíbel dos departamentos universitarios e, en particular, por paradoxal que resulte, coa propia versatilidade, aleatoriedade e diseminación dos estudos comparados de vocación historiográfica.¹ Os motivos de raíz política, que son os principais,

1 No referido ás literaturas ibéricas, e até non hai moito tempo, eses estudos amosáronse menos atentos ás relacións intrapeninsulares que á pescuda dos vínculos extrapeninsulares, predisposición esta compartida por case todos os comparatistas foráneos

proveñen dunha dobre convicción bastante estendida. Dunha banda, a asociada á tradicional subsidiariedade disciplinar da historia literaria, como mínimo desde comezos do século XIX, en relación cos procesos de *nation building*. Doutra, da sospeita que recae –en especial, desde o pensamento de Michel Foucault– sobre o oficio do historiador en canto axente xustificador do presente, que, a través do seu discurso, violenta o pasado para outorgar aos acontecementos escollidos un significado propicio a unha determinada causa.² Segundo é doado apreciar, esta dobre convicción atinxe de feito a unha dimensión ben definida. A da postulación e lexitimación das literaturas nacionais, entendidas case sempre baixo pautas orgánico-narrativas a partir das formulacións herderianas e en xeral románticas, en que os elementos de afirmación autoxenerativa e teolóxica están necesariamente acompañados de claves de exclusión, e non só para o establecemento xeneralizado de que a cada literatura nacional corresponde unha única lingua nacional –base do coñecido como ‘criterio filolóxico’, algo máis complicado de aplicar do que ás veces se cre, en especial se pensamos na pluralidade de coordenadas históricas e xeoculturais que poden condicionalo–; non só, tampouco, para a constitución dun canon e dunhas características supostamente connaturais, transhistóricas e inmarcesíbeis, infundidas a partir dun dado *Volksgeist*. Penso máis ben, en sentido amplo, na cohesión que funda toda rede de enunciados inscritos nunha concreta formación discursiva (Foucault 1969). E, nunha dirección próxima, no carácter da nación en canto comunidade imaxinada (Anderson 1987).

Unha consecuencia inmediata deste recoñecemento sobre o substrato máis funcional que epistemolóxico da historia literaria é o correlativo sobre a posíbel marca contrahistórica da construción, en paralelo, das outras historias das literaturas nacionais concorrentes coa que ocupa unha posición de preeminencia ou hexemonía nun espazo xeocultural compartido (algo que en perspectiva galega interesa non pouco). E acaso tamén, por extensión, de todo operativo de natureza comparada, pois as literaturas nacionais que se comparan están en situación desigual, sometidas tamén a xerarquías trazadas pola historia, o mercado e outros factores. Falarmos de *contrahisto-*

que desde o século XIX prestaron algunha atención ás literaturas peninsulares. O pulo alcanzado polos estudos ibéricos nos últimos dous decenios marca un punto de inflexión a este respecto. Presentei un balance crítico sobre os seus obxectivos, circunstancias e logros noutro lugar (Casas 2019). Cf. Pérez Isasi 2020.

2 Homi Bhabha (1990) ten falado, sobre esas mesmas bases, das dimensións pedagóxica e performativa das narrativas referidas á nación. Outra dimensión de interese é a que afecta ao grao de interdependencia entre as representacións da identidade individual e as da nación. Ou entre as do suxeito e as do Estado. A este respecto, e en relación co caso español, véxase Lewis, Sánchez 1999. Noutro plano, rexistra así mesmo importante incidencia nos debates sobre historia literaria e historia da arte a pegada do pensamento de Deleuze e Guattari (Van Tuinen, Zepke 2017).

rias significa en suma recoñecer o que de resposta historiográfica hai a unha postulación previa que nalgunha medida nega identidades terceiras; ou que, no peor dos casos, nega mesmo a existencia diferenciada do outro (de literaturas ou culturas outras, por caso).

Con todo, existe un aspecto discursivo que tampouco non carece de interese. Linda Hutcheon (2002) advertiu sobre a ratificación coa que determinados discursos contrahistóricos alentados baixo perspectiva poscolonial -ou xurdidos como emenda de determinadas minoracións de carácter étnico, lingüístico, relixioso, de xénero ou de tendencia sexual, entre outras- abundan no vello modelo discursivo identitario-teleolóxico, baseado nalgunha forma de outorgamento de autoridade e na postulación dunha continuidade histórica no desenvolvemento orgánico ao longo do tempo deses colectivos silenciados ou negados polas historiografías oficializadas dominantes. Segundo o seu criterio, tamén na praxe contrahistórica acabaría tratándose de lexitimar unha certa tradición e unha certa homoxeneidade interna, se cadra non por un pulo purista de nostalxia das orixes -como sería consubstancial ás historias literarias das nacións consolidadas- senón por asumiren estas novas historiografías un programa en menor ou maior medida utópico que ambicionaría en realidade unha intervención estratéxica destinada a gañar un futuro máis propicio para os colectivos dominados ou excluídos dos que se tratar, aspiración absolutamente lexítima, por outra parte. En termos epistemolóxicos, discursivos e políticos, isto podería representar, insiste Hutcheon, unha especie de determinación ideolóxica da tarefa pretensamente científica e supostamente neutra do historiador.³ Claro que quen non escribe directamente contra a historiografía dominante, talvez por formar parte do discurso histórico/historiográfico hexemónico, non está menos condicionado ideoloxicamente. Isto é unha evidencia que non precisa ser argumentada.

3 Con certeza, o que poderíamos entender como condición construtivo-inventiva do labor historiográfico, en canto planificación consensuada de discursos identitarios converxentes destinada á construción narrativa da nación, non sempre se manifesta en sentido explícito en todos os discursos como un intento groseiro de socavar ou debilitar os alicerces construtivo-inventivos que fundamentan as literaturas nacionais concorrentes; con todo, non hai dúbida de que historicamente tal concorrencia implica algunha clase de tensión e loita en procura dalgunha clase de supremacía parcial (nalgún xénero, nalgunha poética específica, nalgunha etapa...) ou mesmo a prol dunha xerarquización ou hexemonía global.

1.2 As disciplinas en xogo: tradicións, esencias, cartografías e límites

Segundo tiven ocasión de concretar en traballos anteriores, dos que este é continuación expandida e diversificada en atencións, entendo que serían catro os principais modelos teóricos capacitados na actualidade para fundamentar e anovar nun sentido global a historia literaria comparada e para propiciar, alén diso, aplicacións directas a cadros xeoculturais específicos configurados a partir dun conxunto máis ou menos orgánico de trazos comúns ou da selección dalgunha particularidade identitaria compartida (Casas 2000a; [2003] 2007). Entre outros posíbeis, refírome á coparticipación de factores como a lingua, un traxecto histórico, certas condicións xeopolíticas ou administrativas en marcos nacionais/estatais ou supranacionais/supraestatais, un substrato cultural ou relixioso, un vínculo colonial ou poscolonial, as coordenadas de emerxencia cultural ou a constitución dunha esfera pública correlativa, o repertorio e os culturemas canonizados ou unha rede de mercado e consumo de bens culturais. Trátase, obviamente, dunha relación aberta á que non sería complicado engadir outros factores, pois o campo de intereses da historia comparada vén experimentando unha ampliación que permite, ou estimula incluso, a plasmación de panoramas alternativos de análise en función dos trazos que en cada caso resulten priorizados.

Incorpóranse así mapas de traballo diversificados e non excluíntes que traen consigo dúas determinacións claras: 1) as literaturas nacionais deben deixar de ser o referente privativo ou incluso principal da historia literaria comparada,⁴ que xa non pode ser descrita como 'historia de historias', nin, na terminoloxía empírica de Siegfried J. Schmidt, como contraste de diversas series de concatenacións de datos, e 2) faise preciso desprazar o criterio de 'localización única' para as literaturas nacionais e o resto de referentes histórico-comparados en favor dunha consideración non organicista das relacións interculturais.

É doado entender que este par de decisións faculta asociacións electivas dos obxectos da investigación histórico-comparada nas cales o criterio de agregación pasa a ser variábel e deixa de funcionar como simple consecuencia 'natural' da xeografía física e/ou política interpretada á luz de determinados procesos históricos ou da lectura que deles se faga desde o presente. Recúsanse mediante esta vía dous vellos principios disciplinares, comparecentes en esquemas como os asumidos a partir de finais do século XVIII ou comezos do XIX por Juan Andrés, Carlo Denina, Madame de Staël ou Friedrich Schlegel.

⁴ Franca Sinopoli ([1999] 2002, 64) asegura que as ideas de 'nación' e 'literatura nacional' acabarán sendo tratadas no medio prazo só en canto 'metáforas da identidade' configuradas como «lugares de exclusión e de cancelación».

Un deles é de estricta orde lóxica, o segundo quedaría enmarcado entre a antropoloxía, a socioloxía e unha comprensión directamente política dos feitos literario-culturais.

Refirome, en primeiro lugar, ao que poderíamos chamar 'principio da totalidade orgánica'. Del proveu moitas veces na praxe comparatista a postulación subsidiaria da existencia de categorías xeoculturais que funcionan como un todo compacto e conexo (en termos propiamente topolóxicos e mereolóxicos), posuidor dunhas partes definidas e aínda discretas, posíbel obxecto estas xa de historiografías nacionais/rexionais ou doutras prácticas discursivas particularizadas. É unha clase de distribución que, noutra escala, garda algún parangón coas organizacións administrativas e territoriais delimitadas sucesivamente polos procesos históricos e que se suxeita adoito a algunha polaridade redutora das complexidades dialécticas derivadas das relacións interliterarias efectivas (Casanova [1999] 2001, 159-63; Domínguez 2001). Entre outros motivos, porque dá a entender que a xeneralidade ou a parte máis substantiva desas relacións acaba tendo lugar dentro dos límites da grande área consignada, minorando así outros vínculos que puidesen cuestionar a suposta compactidade e integridade de tal área ou, noutro sentido, unha certa confluencia co 'exterior', ben a través do salto sobre os límites rexionais ben por algún mecanismo comparativo ou teórico pluridireccional, con construcións do tipo 'literatura occidental', 'literatura mundial', '*Weltliteratur*', 'espazo cultural mundial' ou outras similares.

Unha mostra desta percepción é a que orixinou a agrupación das 'literaturas do sur de Europa' na idea concretada a partir do modelo historiográfico posto en práctica polo historiador suízo Jean-Charles Léonard Simonde de Sismondi. Outra igualmente célebre e tamén moi pendente do factor relixioso é a de Europa lida como totalidade continua e campo de tensións culturais na ideación suxerida por Friedrich Schlegel, cunha zona entendida como central, non só en sentido xeopolítico ou antropolóxico, e tres periferias destacábeis, a setentrional, a meridional e a eslava.⁵ Importa igualmente ter presentes dous puntos de vista que no decurso da historiografía literaria ibérica gozaron de non escasa fortuna e que corresponden a dous

⁵ Denina, Madame de Staël ou Juan Andrés abundaron tamén na afinidade das literaturas meridionais europeas, outorgando preeminencia unhas veces a cuestións periodolóxicas, outras ás sociais-institucionais e outras ás directamente nacionais. Estabeleceron dese xeito os fundamentos da historia literaria comparada, vixentes durante longo tempo (Sinopoli 2000; Domínguez 2004a). Por outra parte, Walter Mignolo (2002, 164-6, 180) fai unha interesante presentación crítica do mapa xeopolítico europeo fundamentado polas *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* de Hegel, así como das consecuencias histórico-literarias e comparadas do mesmo en canto foco moderno-colonial, 'enormes' segundo a súa apreciación, con notorias repercusións para áreas como a ibérica ou a rusa, ignoradas na práctica.

comparatistas de primeira hora: que a lírica románica, e en xeral a europea, constituiría en realidade un desenvolvemento natural de formas arábigo-andaluzas antes que das latino-xermánicas, e que, sobre a base dos presupostos sociolóxicos asumidos pola escola de pensamento inspirada por Madame de Staël (1800), a tolerancia relixiosa vivida na etapa medieval na Península Ibérica tería deixado unha fortísima pegada cultural, causa de fondo, con outras, da especificidade literaria ibérica. O primeiro destes puntos de vista corresponde ao autor da exitosa e moi traducida obra en sete volumes *Dell'origine, progressi e stato attuale d'ogni letteratura* (1782-99), o xesuíta valenciano Juan Andrés, exiliado durante a maior parte da súa vida. O segundo pertence a Simonde de Sismondi, autor da obra en catro volumes *De la littérature du Midi de l'Europe* (1813), moi próxima nos datos manexados ás publicacións do primeiro hispanista e lusitanista centroeuropeo, o alemán Friedrich Bouterwek, pero non tan propicio como este aos postulados estéticos de August W. Schlegel, sustentadores do entendemento da literatura española como 'a máis nacional' entre todas as europeas. Naturalmente, esas bases que os pais do comparatismo europeo foron sentando desde finais do século XVIII, e que reitero que permaneceron como referencia ineludíbel para especialistas posteriores, son subsidiarias do predomínio dun eixe norte-sur para o establecemento dunha cartografía literaria continental, un eixe que só serodiamente sería complementado pola exploración das relacións literarias entre as zonas oriental e occidental europeas, pendente das literaturas eslavas e mais das centroeuropeas de expresión non alemá. Por outra parte, nestas bases iniciais é excepcional a mención de literaturas ibéricas distintas da portuguesa e a española.

Trátase, en xeral, de consecuencias lóxicas de puntos de vista moi privilexiados ao longo do século XVIII entre pensadores franceses, ingleses e alemáns arredor dunha das máis recorrentes cuestións epocais, a do *Nationalcharakter*, a través da cal chegou Immanuel Kant a un eurocentrismo crítico, estadio preparatorio para el da universalidade en canto tarefa e, en sentido político, tamén do longo camiño cara a unha *Weltrepublik* afiunzadora dunha posibilidade de 'paz perpetua' entre as nacións (Santos 2002; Martí Monterde 2011). E importa observar que, de Fernand Baldensperger a Armando Gnisci, Gayatri Spivak ou Steven Tötösy de Zepetnek, esa chave kantiana universalista e pacificadora da república mundial reapareceu con forza no século XX como vocación ou misión última do comparatismo, en forma de mediación intercultural, como predisposición etopolítica descolonizadora ou, en fin, como fundamento académico dunhas humanidades decididas a recuperar a centralidade institucional, gnoseolóxica e moral perdida na era tecnolóxica.

Sería errónea a estimación de que a orde distribucional por grandes zonas, aplicadas ao continente europeo ou a outras rexións,

constitúa un operativo desactivado entre os comparatistas actuais.⁶ Enténdase, en todo caso, que o que aquí se estima inapropiado é a utilización abusiva desa clase de agrupacións, claramente dependentes, aínda que non sempre se recoñeza, do que Walter Mignolo ([2000] 2003, 9) denominou «cartografía xeohistórica da modernidade occidental». Tamén, en alta medida, de coordenadas lingüísticas a través dos catálogos e atlas de linguas que empezaron a publicarse a comezos do século XIX. Ou xa nos últimos tempos, da moderna tipoloxía lingüística e dos seus protocolos de clasificación.⁷ O certo é que unha marcada inmediatez xeocultural e mesmo unha estreita proximidade lingüística no terreo léxico ou gramatical entre dúas ou máis áreas (campos literarios, polisistemas, literaturas nacionais...) non son condicións que garantan un proceso interliterario común, nin sequera a existencia de relacións interliterarias ou interferencias de certa entidade. Asemade, as barreiras culturais e lingüísticas non sempre logran deter a irradiación de influencias ou a consolidación de transferencias literarias.⁸

En segundo lugar, perden así mesmo lexitimidade as proxeccións efectuadas desde asuncións esencialistas. Nomeadamente, as de xorne etnicista, pero tamén outras afectadas por calquera clase de teleloxismo (Hutcheon 2002; Cabo Aseguinolaza 2003) ou por unha adaptación ancilar pendente da emerxencia de novas circunstancias históricas ou simplemente administrativas (Greenblatt 2002). Unhas e outras presentáronse en diferentes momentos históricos para fortalecer identidades inducidas desde algunha clase de planificación político-cultural (Hobsbawm 1990; Lambert [1988] 1999; Thiesse 1999) e a miúdo forman parte de estratexias dirixidas ao fomento dalgunha forma de cohesión (ideolóxica, relixiosa, comercial, cultural...) ou mesmo de igualación táctica destinada a silenciar a manifestación

6 Unha evidencia de que non é así localízase no impacto dos coñecidos como *Area Studies*, extraordinariamente fortalecidos en marcos académicos como o norteamericano durante o último cuartel do século XX.

7 Razóns que obrigan a reconsiderar os riscos de traballar subordinados ou apegados en exceso ás cartografías máis usuais. Lambert (1991) ten destacado a necesidade de actuar con precaucións nese terreo, malia conservar unha confianza de fondo no uso prudente de series de mapas con capacidade para esclarecer os procesos históricos desde parámetros non só lingüísticos.

8 Esta foi precisamente a posición historiográfica de Juan Andrés, fundamento principal das súas teses arabistas para a explicación de certas peculiaridades das literaturas europeas. Segundo Aullón de Haro, García Gabaldón e outros especialistas na súa obra o esquecemento ao que foi sometido Andrés pola tradición comparatista europea tería unha das súas explicacións xusto nesa clase de propostas e análises (cf. Aullón de Haro, García Gabaldón, Navarro Pastor 2002, 24, 359), que, curiosamente, aparecen integradas nos últimos anos na postulación por parte de teóricos próximos á Escola de Bratislava e ao grupo de La Sapienza dun «centrismo interliterario mediterráneo» de carácter intercontinental (Đurišin, Gnisci 2000).

de identidades múltiples,⁹ tanto en marcos estritamente estatal-nacionais coma internacionais-interestatais. Téñase presente, ademais, que os discursos de lexitimación identitaria dos estados-nación, das nacións sen estado e das propias rexións son na práctica homólogos, entre outros motivos porque adoitan poñer en uso o mesmo tipo de referentes (territorio, lingua, cultura, etnia, historia, relixión, folclore, imaxinario...). Sono tamén os respectivos procesos de construción dunha conciencia popular cohesionada e os procedementos orientados a un recoñecemento exterior que se aspira a consolidar (Haupt, Müller, Woolf 1998, 10). Outra cousa é o desenvolvemento concreto que en cada caso se produza. Por exemplo, os autores que se acaban de citar, vinculados ao European University Institute de Florencia, observan diferenzas moi notábeis entre os obxectivos culturais e políticos dos rexionalismos da Europa occidental e os propios da Europa oriental.

A realidade é que, para os catro modelos dos que aquí nos ocuparemos, a concreción apriorística do que sexa ou poida funcionar como todo ou como parte dista de constituírse nun obxectivo heurístico fundamental. Todos subliñan ademais a súa gran distancia con respecto a tendencias historiográficas de índole teleolóxica e coas inercias disciplinares que non asimilan cando menos algunhas premisas posnacionais. Afástanse así, en principio, das pautas que Klaus Scherpe describiu como propias da historia literaria tradicional en canto ciencia lexitimadora.

Pola pluralidade interna dos catro modelos dos que aquí se vai falar -asociados respectivamente coa Escola de Bratislava, o Comité de Historia Literaria Comparada da Asociación Internacional de Literatura Comparada (AILC) a partir da presidencia de Mario J. Valdés, as teorías empírico-sistémicas e os estudos sobre a subalteridade- semellaría apropiado facermos uso da etiqueta máis flexíbel de 'modelos-marco'. Destaco de entrada que o seu grao de desenvolvemento metodolóxico é bastante diferente a efectos dunha aplicación directa ao ámbito dunha historiografía comparada. É máis, dos catro modelos-marco probabelmente só un, o que aquí se presentará en segundo lugar, mantén un nivel de confianza epistemolóxica decidido en relación coas prácticas discursivas historiográficas e máis en concreto histórico-comparadas, mentres que os outros tres propenderían preferibelmente a organizar os resultados das súas investigacións

⁹ Un exemplo disto último, tomado de Cornis-Pope, Neubauer 2002, 7: «We agree with Magris that *Mitteleuropa* (and to a lesser degree *Zentraleuropa* and *Central Europe*) is a historically loaded term that focalizes the eastern part of Europe from a predominantly German perspective, with explicit or implicit hegemonic intentions». Sobre a carga ideolóxica de categorizacións e parámetros xeográficos do estilo leste/oeste ou norte/sur (*ideological spaces*), utilizados a miúdo sen conciencia plena das súas implicacións últimas nin do seu carácter de postulacións estratéxicas, véxase Wallerstein 1991a, 135-48.

nun sentido alternativo, claramente diferenciado do que son os usos correntes da historia literaria como disciplina académica.

Cada un dos catro modelos posúe, por descontado, as súas propias bases metodolóxicas e determinacións heurísticas, pero non hai dúbida sobre a coincidencia parcial nalgunhas preocupacións e así mesmo en certos obxectivos non secundarios, superadores en xeral dos horizontes disciplinares que marcaron o curso da investigación histórico-comparada até hai pouco tempo, quizais un cuarto de século.¹⁰ Eses horizontes desentendéronse con algunha frecuencia, por exemplo, dos motivos históricos, sociais e económicos que poidan existir detrás de factores compartidos como os detallados ao comezo deste artigo; tenderon a ignorar, incluso, as distintas posicións que en función da dinámica histórica corresponden ás veces aos espazos obxecto da comparación (pénsese, sen ir máis lonxe, no eixe colonizador-colonizado) e, en fin, tenderon a abstraerse tamén outras condicións traídas a primeira liña polo New Historicism e outras plataformas teóricas no contexto da longa crise da historia literaria (por exemplo, todo o que xira en torno á textualidade da historia).

En liña co arriba formulado, os catro modelos-marco comparten ademais a vocación de non limitar a súa proxección a áreas xeográficas, culturais ou lingüísticas predefinidas como obxecto de atención na tradición comparatista canónica -nalgunha medida, refutada polas novas prácticas-, dato relevante que propicia a posibilidade de configurar referentes de estudo non pechados nun sentido identitario; ou, mesmo, como se suxeriu a propósito da decisión sobre os factores constitutivos dos novos 'mapas de traballo', a de descubrir outros campos de aplicación, nun sentido equiparábel ao que favoreceron en certa altura histórica os descritos por Claudio Guillén ([1985] 2005, 96-120) como modelos de supranacionalidade.

Isto que se acaba de apuntar cobra unha dimensión determinante en canto se advirte o protagonismo crecente do que gozan os espazos fronteirizos no novo paradigma comparatista anunciado a comezos dos anos oitenta por Douwe Fokkema (1982) e Pierre Swiggers (1982), moi reforzado no seu pulo por programas como o que Tötösy de Zepetnek (1998) presentou a finais dos anos noventa.

Nos dous derradeiros decenios do século XX asistimos ademais á impugnation definitiva do eurocentrismo e a unha apertura de horizontes que, cando menos na esfera declarativa da intervención dos comparatistas de maior prestixio e das propias asociacións nacionais e internacionais máis activas, convive mal con xerarquizacións inter-

10 Outro factor de equiparación é o que atangue ás ordes estritamente propedéutica e de coordinación das tentativas parciais, ou mesmo á esfera dos medios materiais para alcanzar os obxectivos establecidos desde cada unha das catro plataformas entendidas como proxectos abertos de investigación e cooperación internacional. Sobre isto é moi clarificador o parágrafo décimo terceiro de Gálik 2000b.

literarias antes lexitimadas ou consentidas. Desde esta perspectiva, que outorga outro peso específico ao par identidade/alteridade e en definitiva á 'diferenza', un mesmo espazo xeocultural pode ser incorporado alternativamente a marcos distintos en función do punto de vista escollido, sen que tal decisión condicione en sentido negativo o rigor e a aceptabilidade heurística da proposta. Segundo suxeriu Abuín González (2004), o novo comparatismo en canto disciplina humanística transmuta así en pensamento móbil que problematiza de vez a diferenza.

Porén, o desingnio de transcender as coordenadas habituais da análise comparada, xulgadas hoxe como claramente insuficientes, e esa converxencia relativa á hora de identificarmos problemas e alternativas metodolóxicas non significan que exista un debate de fondo entre as catro posicións teóricas que aquí se van distinguir. Nada estraño, de aceptarmos con Milan V. Dimić (1999) que a actualidade e o futuro da investigación comparatista veñen marcados desde hai tempo polo signo cada vez máis acentuado dunha pluralidade vocacional pouco predisposta a 'perder o tempo' en procurar converxencias.

Por isto mesmo semella oportuno deterse minimamente nunha exploración sobre a posíbel congruencia de presupostos e obxectivos, así como progresarmos nunha avaliación crítica dos programas de investigación asociados e na específica comprensión do comparatismo propiciada en cada caso. Verbo disto sería dubidosa, por exemplo, a aplicabilidade ao noso campo actual de interese da polarización trazada polo teórico esloveno Tomo Virk (2003) entre un comparatismo 'contextualista', basicamente o aberto aos estudos culturais, aos estudos poscoloniais, aos *Gender Studies*, á tradutoloxía, aos *Media Studies...*,¹¹ e outro 'non contextualista', identificábel cunha simple posta ao día da tradición comparatista, na cal a literatura seguiría sendo o obxecto principal das análises e a literatura comparada preservaría a súa plena autonomía epistemolóxica como disciplina. Sen entrar a avaliar esta clase de xuízos, si convén adiantar que ningún dos catro modelos que aquí se atenderán queda á marxe dunha consideración moi flexíbel e dinámica da determinación do obxecto de estudo da historia literaria comparada e tamén que, consecuentemente, todos eles supoñen unha refutación das vellas prácticas historiográficas.

11 Na súa valoración, case un desenvolvemento práctico das liñas previstas no *Bernheimer Report* até desembocar en comprensións como a presente no libro *Death of a Discipline* (2003), de Gayatri C. Spivak. Para Virk, programas como os representados por Tötösy de Zepetnek, Armando Gnisci, Mary Louise Pratt, Susan Bassnett ou a propia Spivak poderían entrañar unha pexa para a continuidade disciplinar da literatura comparada, que coa proposta do primeiro deles en favor duns *Comparative Cultural Studies* entraría xa nun estadio de disolución.

1.3 O modelo de Dionýz Ďurišin e o Instituto de Literatura Mundial de Bratislava

O primeiro dos catro modelos –que Virk interpreta, acaso de xeito inxusto, como conciliatorio entre as posicións contextualistas e non contextualistas–, ao que me referín con detalle nun traballo anterior (Casas [2003] 2007), é o de Dionýz Ďurišin, eslavista especializado nas relacións literarias ruso-eslovacas. Dos seus vínculos teórico-comparatistas informou con detalle el mesmo (Ďurišin 1974; 1984, 11-53; 1995). Apuntan á proxección comparada da eslavística do século XIX a partir dos traballos de Pavel Šafárik, á poética histórica de Alexander Veselovski, á ampliación de certas claves do formalismo ruso e do estruturalismo checo –o diálogo con Jan Mukařovský deixou un impacto innegábel– e ao estímulo dos camiños explorados polo comparatismo ruso de procedencia formalista –Viktor Zhirmunski está moi presente na concepción do proceso interliterario (Ďurišin 1989)– e polo comparatismo eslovaco de entreguerras, en especial por Frank Wollman e por quen foi o primeiro director do Instituto de Literatura Mundial de Bratislava, Mikulaš Bakoš. As confluencias pasan tamén de modo destacado polos retos da tradutoloxía coeva. Mais tanta importancia como estes elos, tivoa sempre para os teóricos de Bratislava a distancia marcada respecto do comparatismo positivista envorcado sobre as maniñas rutas dos estudos sobre influencias, así como o seguimento da crise vivida polo comparatismo académico occidental nos anos cincuenta e sesenta do pasado século.

A fundación en 1964 deste Instituto (Ústav svetovej literatúry) e os traballos que Ďurišin comezou a publicar pouco despois favoreceron a investigación en dous terreos principais: as leis do proceso interliterario e a dinámica das comunidades interliterarias, adoitado baixo unha óptica supranacional en que alenta a intención de superar a historia literaria como disciplina.

Outra ampliación epistemolóxica importante subxacente a ese cometido é a que Miloš Zelenka (en Ďurišin, Gnisci 2000, 89-99) materializa na idea de ordenar o campo da literatura comparada en dous subsectores, un equiparado á comparatística clásica e outro presentado como unha disciplina nova, centrada xa no funcionamento das relacións interliterarias e localizada nun ámbito liminar entre as extremas da teoría literaria, a lingüística, a estética, a culturoloxía, a etnografía, a folclorística, a economía e a xeografía política. Foi unha apertura consecuente co establecemento dos factores históricos determinantes das comunidades interliterarias, que para Ďurišin son o étnico, o lingüístico, o xeográfico o político-ideolóxico e o estatal-administrativo.

Nesta orde de cousas, pode afirmarse que a atención aos desenvolvementos xeoculturais da interliterariedade converxe coa atención que desde as premisas dos estudos poscoloniais e sobre a subalterni-

dade se concede a esa mesma esfera de problemas (Gálik 1999, 97). Na última fase da súa produción Ďurišin estaba moi pendente desas claves, polo que promoveu entre os seus colaboradores o estudo sobre as denominadas 'condicións da subordinación extraliteraria', tamén axiais nos traballos posteriores de Armando Gnisci e na súa propia concepción da historia literaria (Gnisci 2001).¹²

Todo isto comporta obviamente unha secundarización das literaturas nacionais e do resto de unidades históricas dos procesos literarios nacionais. E, en cambio, a concesión de prioridade ás efectivas unidades históricas do proceso interliterario, que para Ďurišin serían as catro seguintes: as comunidades interliterarias de tipo estándar-conglomerados supranacionais e supraétnicos cunha coexistencia histórica continuada que se fundamenta na converxencia dos factores determinantes antes indicados-, as comunidades interliterarias específicas -marcadas por unha interacción evolutiva especialmente intensa ou cohesiva-, os centrismos interliterarios -ámbitos máis amplos vinculados a determinacións xeográficas de grande escala, como as continentais- e a literatura mundial.

É importante destacar que para os teóricos de Bratislava ningunha destas unidades constitúe unha manifestación invariábel. Todas elas, incluídas as literaturas nacionais e a literatura mundial, aparecen formuladas como conceptos multiformes e cambiantes; todas están suxeitas a variacións e a reformulacións, a unha dialéctica de integración/desintegración que pode chegar a supoñer mesmo a súa desaparición como unidades históricas ou a súa desterritorialización e reterritorialización nun marco diferente. Así, por exemplo, unha literatura nacional pode formar parte de distintas comunidades interliterarias en diversos momentos históricos. E un centrismo interliterario como o mediterráneo modelaríase de xeito variábel en etapas diferentes. Trátase de procesos de reagrupamento rexional para os que os comparatistas eslovacos recoñecen non ter culminado un corpo de hipóteses satisfactorio (Vajdová 1990).

Malia a constitución dun grupo de traballo relativamente estábel e os corenta anos de estudos sobre estas materias, o labor da Escola de Bratislava, publicado en lingua eslovaca e traducido só eventualmente ao ruso e ao alemán nunha primeira fase, tardou en ser coñecido fóra das extremas perfiladas polo dominio soviético. No recoñecemento actual, aínda limitado, tivo algo que ver a converxencia que nos anos noventa se produciu entre o grupo eslovaco

12 O teórico eslovaco dispuxo a tal fin un corpo conceptual arredor de eixes como o sincretismo, a binacionalidade e a plurinacionalidade, a periodización e o ritmo do proceso interliterario, as incorporacións subsecuentes (recuperacións significativas de poéticas ou fenómenos dun tempo pretérito), a presentización/tabuización dos textos (o que amosan e o que ocultan os textos literarios baixo as condicións dunha dominación colonial) e outros (Ďurišin 1993, 51-73).

e un núcleo de comparatistas da universidade romana La Sapienza, dirixidos por Armando Gnisci e que conta a Franca Sinopoli entre os seus membros máis destacados.¹³

Talvez pola propia multiplicación de traballos e de proxeccións en zonas xeoculturais diversas, o corpo conceptual desta Escola amósase disperso e incluso impreciso, algo recoñecido polo propio Āurišin (1993, 11-12, 83) á hora de presentar o glosario orgánico en que expuxo as súas propostas centrais. Unha das debilidades deste programa de investigación podería provir da súa propia ambición, focalizada a unha nova consideración da literatura mundial, que pasaría a ser entendida non como suma de literaturas nacionais ou de comunidades interliterarias –criterio aditivo–, tampouco como canonización dos autores máis representativos –criterio selectivo– ou como *Weltliteratur*, senón primordialmente en canto categoría final aínda que variábel da ciencia literaria, e máis en concreto como a comunidade interliteraria de máis amplo diámetro. Perante a pregunta sobre que clase de fenómenos literarios son os que pertencerían á literatura mundial, Āurišin (1993, 29) respondeu que son aqueles que constrúen un sistema estruturado de tendencias evolutivas no proceso interliterario, de xeito tal que eles mesmos resultan condicionados xenética e tipoloxicamente a través da rede de vínculos recíprocos.

Unha das parcelas que se presentan como máis cohesionadas do labor do teórico eslovaco é a centrada na análise funcional do proceso interliterario, capacitada para ofrecer un notábel rendemento a propósito das comunidades interliterarias, tanto das específicas como das de tipo estándar, e quizais non tanto en relación cos centrismos ou coa literatura mundial. As tres funcións sinaladas por Āurišin para explicar o proceso interliterario en canto evolución –a de integración, a de diferenciación e a de complementariedade– serían doadamente aplicábeis ao espazo xeocultural ibérico. A este propósito, sinalarei que este comparatista non adoita referirse ao espazo ibérico en canto tal como unha unidade histórica definida. As súas numerosas referencias ao mesmo pasan sempre pola consideración como ‘literatura multinacional’¹⁴ e, en especial, como ‘comunidade interliteraria específica’ do conxunto de catro literaturas: as que teñen por soporte as linguas castelá, catalá, galega e vasca (por tanto, con exclusión da portuguesa). Isto non significa que se descoñezan os vínculos entre

13 Desde mediados dos anos setenta os traballos de Āurišin empezaran a coñecerse e a ser tidos en conta por teóricos e comparatistas como René Wellek, Douwe Fokkema, William Tay, Earl Miner, Peter Zima ou Tania Franco Carvalhal (Gálik 2000a).

14 Esta noción non aparece usada con excesiva frecuencia. En termos categoriais constitúe unha especie de pivote entre as unidades históricas dos procesos literarios nacionais e as do proceso interliterario. Āurišin (1993, 20-1) cita outros exemplos de literaturas multinacionais, tanto inscritas nas fronteiras dun único Estado (Canadá, Bélxica, a antiga Unión Soviética, a antiga Iugoslavia...) como máis abertas (zona do Magreb, a lusofonía...).

as literaturas nacionais galega e portuguesa, ou outros que cabería indicar, pero o certo é que sobre eses plurais vínculos predominan con claridade os estatais-administrativos.

Está fóra de dúbida que a perspectiva que se acaba de presentar favorece a superación dunha concepción só textualista ou apenas factualista-comparatista en sentido tradicional. Mais tamén é certo que Āurišin parece situarse con ela nun territorio aparentemente equidistante entre a *Weltliteratur* e o 'mercado intelectual mundial' de Goethe, a rectificación promovida no seu día por Ētiemble ([1974] 1977) e o que Pascale Casanova ([1999] 2001) presenta como lectura poscomparatista e non ilusoria do espazo literario mundial.¹⁵ Talvez por isto mesmo escribiu Marián Gálík, investigador moi vinculado con Āurišin, que

In contrast to Āurišin work and similar approaches to the concept of world literature, I reject the existence of an internally determined, uniform, and universal process of literature. Single literatures, especially such outside the European cultural system show us a different picture. In fact, only after the slow progress of globalization beginning in the second half of the nineteenth century do we observe tendencies which suggest the annihilation of the given and historically determined multiformity of single literatures and their multiple linguistic, ethnic, and/or national manifestations. (Gálík 2000b, 5)

1.4 O modelo Ricœur-Valdés e a súa implementación pola AILC

O segundo dos modelos-marco que aquí se atenderán é o auspiciado a partir dos anos noventa do pasado século por Mario J. Valdés xunto con outros profesores da University of Toronto, en especial Linda Hutcheon. Unha primeira determinación de premisas e obxectivos, acompañada dunha planificación de liñas futuras de aplicación específica, apareceu na breve exposición *Rethinking Literary History - Comparatively*, asinada por ambos os teóricos (Valdés, Hutcheon 1994). É perceptíbel neste texto unha conciencia clara sobre a necesidade improrrogábel de avalar a renovación disciplinar e tamén de alcanzar axiña, por parte de equipos diversificados pero

¹⁵ Lémbrese que para Casanova a delimitación dunha *république mondiale des lettres* estaría sometida entre outros embates *violentos* aos da dominación/resistencia e aos conflitos de intereses propios de todo campo social, cun capital literario distribuído de xeito desigual no espazo literario internacional. Nunha liña próxima, situada de xeito específico arredor da resistencia cultural e da súa propia planificación política, reflexionara Immanuel Wallerstein no duodécimo capítulo de *Geopolitics and Geoculture*, significativamente titulado «The National and the Universal: Can There be Such a Thing as World Culture?» (Wallerstein 1991b, 184-99).

coordinados de investigadores, resultados concretos que vigorizasen unha nova historiografía superadora das vellas nocións do literario.

Neste sentido, reclámase unha apertura do propio concepto de literatura para acoller nel producións orais, populares, non ficcionais ou, en xeral, discriminadas polas comprensións elitistas e normativas que vertebraron o discurso historiográfico-literario de índole nacional ou supranacional desde finais do século XVIII. Fronte a iso, a historia cultural comparada enténdese por parte de Valdés e Hutcheon como o estudo da produción e a recepción do imaxinario cultural en contextos sociais específicos, que deberían ser descritos separadamente de calquera narración de acontecementos. Esta nova vía tería que prestar unha atención moi especial ás condicións institucionais de funcionamento da cultura, así como ás coordenadas espirituais e materiais de diverso signo (demográfico, xeográfico, lingüístico, económico, sociolóxico, tecnolóxico, antropolóxico, relixioso...) que condicionan o labor dos axentes culturais.

A cuestión da narratividade da historiografía en canto modalidade e práctica discursiva é para este grupo de investigadores un dos asuntos principais de debate.¹⁶ Moi receptivo á hermenéutica de Paul Ricœur e á aplicación de nocións procedentes de Hans-Georg Gadamer, sobre todo a de 'historia efectual', Valdés procura en calquera caso o reingreso da historia literaria no campo das disciplinas propiamente historiográficas, recoñecendo de entrada que a nosa percepción dos acontecementos históricos, e eles mesmos de seu, teñen xa a estrutura dun discurso narrativo. Tamén que eses mesmos acontecementos se corresponden estruturalmente cunha narratividade 'prefigurativa', no sentido que este adxectivo adquire en Ricœur para remarcar a fase precomprensiva -e asentada na experiencia individual propia- da que todo suxeito parte antes de tratar de comprender calquera realidade, incluída a histórica. Habitualmente, os historiadores viñeron sendo os mediadores entre eses acontecementos e unha certa experiencia da temporalidade por parte das comunidades das que se fala e ás que lles fala cada texto historiográfico. O labor dos historiadores orixinou así a miúdo, segundo lembra o teórico norteamericano, unha urda argumental e acumulativa dos sucesos históricos -en forma de inventario ou de rexistro- destinado a que estes cobrasen significado simbólico unha vez incorporados a

16 Incluso no referido ao estudo das tendencias dominantes en marcos ou comunidades emerxentes cohesionados por determinadas condicións de xénero, de tendencia sexual, de marca poscolonial..., caracterizados a miúdo por habilitaren exercicios historiográficos estratéxicos de marca *intervencionista*, no sentido dado á palabra por Linda Hutcheon en traballos publicados a partir de 1998. A teórica identifica con esa nota (contra-)discursos que asimilan pautas narrativo-teleolóxicas propias da historiografía literaria máis común, a de base nacional, tanto por motivacións nostálxicas como pragmáticas ou utópicas. Unha reformulación desas chaves aparece en Hutcheon 2002 e unha lectura crítica delas en Greenblatt 2002.

un índice de accións organizadas discursivamente cun determinado sentido (Valdés 1999, 13).

Contra esta clase de prácticas, igualmente canónicas no eido historiográfico-literario, a perspectiva identificada nalgún momento como 'modelo Ricœur-Valdés' aspiraría á substitución da narratividade por un estudo alleo á ordenación teleolóxica de datos empírico-positivos. Nela pasa a primeiro plano a comprensión do pasado como un fondo permanentemente reconstruído, polo que a capital cuestión da periodización evitaría igualmente a subsidiariedade factualista-positivista a fin de outorgar preeminencia aos procesos dinámicos de recepción, cunha orientación non afastada da explorada por Fernand Braudel.

Isto limitaría, segundo Valdés, a 'autoridade narrativa explicativo-causal' e reconduciría en sentido alternativo a clausura propia de todo discurso historiográfico. Instauraríase dese modo, contrariamente, unha historiografía 'aberta', dialéctica ou mesmo dialóxica, non conclusiva, comparábel cos hipertextos que a través de ligazóns reenvían a outros hipertextos.

A multiplicación de liñas de indagación sobre unha mesma área espacial-temporal obedece a ese propósito de non pechar e non explicar procesos no sentido tradicional practicado pola historiografía literaria de base positivo-nacional.

Asúmese, en definitiva, o reto de localizar un concepto posfoucaultiano e posmoderno da historia en que o diálogo con outras lecturas dos acontecementos históricos e cos efectos posteriores desas lecturas ocuparía un lugar heurístico principalísimo (Valdés 2002, 76-80). Resulta evidente que o propósito nese eido é o de lograr unha resposta firme contra a deslexitimación da tradición historiográfica sustentada por Michel Foucault e continuada posteriormente por Jacques Derrida e outros desconstrucionistas.

Outra asunción epistemolóxica importante é a da natureza multidisciplinar da historia, en termos próximos aos que foran defendidos polo propio Braudel e mesmo polo xiro crítico representado pola Escola dos *Annales*, con tendencia non tanto á totalidade como á multiplicidade. O diálogo co conxunto das ciencias sociais cobra en consecuencia unha dimensión moi reforzada, pero Valdés demanda que, a diferenza por exemplo dos rumbos explorados no Brasil por Antonio Candido e a súa escola, ese diálogo non renuncie a considerar o espazo hermenéutico da experiencia en que o historiador se move, ante todo como problematización do seu labor e do seu discurso final nunha rede aberta e dialóxica configurada polas historias e contrahistorias previas e mais os horizontes de expectativas xerados (Valdés 2002, 63-75). Aquí, obviamente, é capital a guía teórica de Paul Ricœur e o seu propio debate con Reinhart Koselleck en capítulos como o sétimo do terceiro volume de *Temps et récit* (Ricœur 1985, 3: 300-46).

A concreción metodolóxica destes presupostos alcanza a día de hoxe unha moi importante proxección a través do Coordinating Com-

mittee for Comparative Literary History da AILC,¹⁷ cun decidido pulo da concepción aberta e rizomática do discurso historiográfico, manifesta en esquemas nodais non afastados dos explorados por Denis Hollier (1989),¹⁸ pero que prolongan as súas virtualidades a cortes non só cronolóxicos (unha data significada) senón tamén topográficos (unha cidade multicultural, o curso dun río que atravesa varios países...), institucionais (determinada academia ou revista) e figurativos (heroes ou personaxes de ficción representativos dunha certa sensibilidade nacional/rexional/local).¹⁹

Segundo sinala Valdés, os desenvolvementos culturais orixina- dos a partir dun nodo determinado poden verse como unha creba

17 Constitúen exemplos os catro volumes de *History of the Literary Cultures of East-Central Europe* (Cornis-Pope, Neubauer 2004-10), da que informaran con detalle os seus coordinadores nun moi interesante anticipo (Cornis-Pope, Neubauer 2002); os tres volumes de *Literary Cultures of Latin America: A Comparative History* (Valdés, Kadir 2004); ou os dous volumes de *A Comparative History of Literatures in the Iberian Peninsula* (Cabo Aseguinolaza, Abuín González, Domínguez 2010; Domínguez, Abuín González, Sapega 2016). Antes da asunción da responsabilidade directiva por parte de Valdés o Comité amentado non amosara interese claro polo punto de vista xeocultural, presente só en títulos como *European-Language Writing in Sub-Saharan Africa* (Gérard 1986) e *A History of Literature in the Caribbean* (Arnold, Rodriguez-Luis, Dash 1994-7).

18 Foi notábel a incidencia que na historiografía literaria comparada alcanzou o modelo representado por *A New History of French Literature*, o volume coordinado por Denis Hollier en 1989 mediante o expediente de reunir dous centenaes de breves capítulos marcados pola fragmentación cronodiscursiva da noción de 'literatura francesa', pola renuncia a unha narratividade cohesiva e pola indagación, nunha serie aberta, de límites conceptuais sobre as formas da identidade implicada, non só a nacional e non só a lingüística. Atópanse así epígrafes consecutivas como «1898 / The Dreyfus Affair» e «1905, 9 December / On Schools, Churches, and Museums» (Hollier 1989, 824-30 e 830-6). A esta clase de operativos, obxecto de controversias moi acesas desde diversos flancos, é ao que se deu en chamar *modelo historiográfico enciclopédico*, por oposición ao narrativo-teleolóxico de marca idealista. Nesta liña de reconfigurar, con ordenacións alternativas, a historia literaria merece así mesmo un apuntamento a proposta de Joyce Moss (2002) aplicada ás literaturas española e portuguesa. O volume, como en xeral toda a serie en que se integra, parte da selección/canonización dunha serie de aproximadamente medio centenar de obras representativas que son lidas en relación co seu tempo histórico por parte doutros tantos especialistas. É peculiar neste dispositivo que a ordenación de capítulos obedeza a criterios alfabéticos en correspondencia co título traducido ao inglés da obra seleccionada (exclúese por tanto intencionalmente calquera secuenciación cronolóxica). Así, por exemplo, o primeiro capítulo ocúpase de *The Back Room* (Carmen Martín Gaité), o segundo de *Ballad of Dogs' Beach* (José Cardoso Pires), mentres que o vixésimo sétimo dedícase a *The Lusíads* (Luís de Camões). Nas páxinas introdutorias, a coordinadora mencionou a pluralidade lingüístico-cultural peninsular, en relación coa cal non excluía unha expansión do procedemento escollido para atender tamén as literaturas vasca, galega e catalá (Moss 2002, xix).

19 É pertinente anotar as críticas exercidas desde o novo historicismo a esta clase de disposicións e comprensións dos feitos históricos, malia a innegábel proximidade existente noutros terreos, fundamentalmente no rexeitamento dunha teoría orgánica ou teleolóxica da historia. Stephen Greenblatt (2002, 60) entende que a fragmentariedade e a extra-territorialidade de fórmulas como as exploradas por exemplo por Hollier limitan seriamente a capacidade de comprender as estratexias de fondo que no longo prazo -a *longue durée* braudeliana- promoven os procesos de transformación histórica.

que modifica nalgún sentido a orde interna dunha cultura literaria e dan paso a algunha 'interferencia'. De maneira que a base epistemolóxica para a 'historia efectual' que se persegue debería integrar a comprensión das tensións, mudanzas e transformacións do mundo cultural e do sistema de bens simbólicos sobre o que se pretende informar (Valdés 2002, 69-73). Nestes esquemas goza de maior presenza a cohesión lingüística ou a delimitación de grandes áreas xeográficas que a identificación de espazos nacionais, lidos estes en todo caso como comunidades imaxinarias, no sentido determinado por Benedict Anderson (1987) ou xa antes, nun sentido próximo, por Eric Hobsbawm.

1.5 O modelo sistémico-institucional e empírico

O terceiro modelo-marco ten unhas bases algo menos definidas e máis plurais que os dous anteriores, pois abranguen desde a comprensión formalista da evolución literaria tal e como foi formulada por Iuri Tinianov e Roman Jakobson a finais dos anos vinte até a semiótica da cultura de Iuri Lotman e certas achegas do materialismo cultural, ampliadas na fase final do século XX pola recepción da teoría da acción comunicativa de Jürgen Habermas, do construtivismo radical de Humberto Maturana e da teoría dos campos sociais de Pierre Bourdieu.²⁰ O modelo comezou a se formular a finais dos anos setenta, pero foi tamén en torno á fin de século cando incrementou a súa proxección internacional, sobre todo tras a repercusión alcanzada pola teoría dos polisistemas de Itamar Even-Zohar coa publicación en *Poetics Today* do traballo «Polysystem Theory» (1990, 9-94) e o propio recoñecemento dunha tradición teórica identificada polo teórico israelí como 'funcionalismo dinámico'.²¹ Nun primeiro momento o modelo corresponde á ampliación dos postulados sistémicos de Talcott Parsons por parte da teoría estrutural-funcional desenvolvida na Universidade de Múnic por Friederike Meyer e Claus-Michael Ort, interesados en conformar unha historia social da literatura, e tamén coas propostas da teoría empírica de Siegfried J. Schmidt e o grupo NIKOL.

²⁰ Na súa monografía sobre as metodoloxías e os conceptos básicos da historia literaria, Alain Vaillant (2011, 207-85) agrupou baixo a inusual etiqueta de 'historias da comunicación literaria' as tres orientacións seguintes: as aplicacións historiográfico-literarias de procedencia sistémica, as centradas no estudo da institución literaria -por exemplo, na liña de Jacques Dubois ([1978] 2005)- e as derivadas desde a socioloxía dos campos sociais da escola de Bourdieu.

²¹ En relación co caso galego, Xoán González-Millán interesárase xa en 1992 polas aplicacións historiográficas da teoría dos polisistemas, como tamén o fixeron axiña os investigadores do grupo de Teoría da literatura e Literatura comparada da Universidade de Santiago de Compostela (Villanueva 1994) e os do grupo Galabra (Torres Feijó [2000] 2018).

Maldonado Alemán (1999) sinala como momento clave en relación específica coa reorientación da historia literaria o da renuncia por parte dos discípulos de Hans R. Jauss a dar continuidade aos esquemas reconstrutivos do horizonte de expectativas como fundamento da disciplina. Tamén a investigación sobre as aplicacións da teoría dos campos sociais de Niklas Luhmann, na cal adquiren unha relevancia especial algunhas nocións aludidas en páxinas anteriores pola súa centralidade á hora de proceder a unha redefinición dos obxectivos da historia comparada, entre elas as de autorregulación sistémica, límite intersistémico, xerarquía e diferenza, promovidas nun sentido funcional e dinámico cunha consideración anovadora sobre as condicións comunicativas e institucionais en que se enmarcan as actividades culturais. Facer historia literaria desde esta óptica suporía outorgar atención máxima á evolución e aos cambios dentro do sistema literario, cunha tripla dimensión na cal o peso específico cadra sempre cos elementos estruturais-funcionais. Ou derivar esa atención, isto xa entre os seguidores máis próximos a Luhmann, a unha socioloxía do sistema da literatura (Rusch 1994, 166-8). Os tres niveis corresponden á análise das relacións intrasistémicas, extrasistémicas e intersistémicas (Maldonado Alemán 1999, 275). Estas últimas serían por suposto as de maior interese para unha ampliación comparada da historia literaria, que a esa luz tería un obxectivo fundamental, non outro que o de comparar as dinámicas evolutivas dun grupo determinado de sistemas literarios.

Schmidt, para quen a historia literaria carecería de autonomía disciplinar no ámbito da teoría empírica e correspondería basicamente ao compoñente diacrónico desta, entendeu como unha das cinco cuestións principais relativas ao labor historiográfico literario a decisión sobre cal debería ser o seu ámbito de intervención, se o rexional, o nacional ou o internacional (Schmidt 1995, 249), pero non semella que experimentase un interese especial por indagar no derradeiro deses ámbitos. Aceptando as análises de Gebhard Rusch (1987), Schmidt puxo ademais sobre a mesa unha das aporías ás que se enfronta toda teoría empírico-sistémica de raíz construtivista. En concreto, a xustificación sobre a empiricidade da investigación historiográfica literaria, pois o carácter construtivo da cognición histórica excluiría calquera posibilidade dunha historia da literatura autenticamente empírica (Schmidt 1995, 266).²²

Tampouco facilitou en exceso os avances no terreo histórico-comparado a ambigua vocación comparada do modelo teórico da Escola de

²² Este é un problema que aparece incorporado tamén, baixo condicións non tan diverxentes, no modelo historiográfico de Mario J. Valdés, pero nel a integración do plano hermenéutico outorga unha solución moi distinta á contemplada pola teoría empírica da literatura, pois o máximo que concede Schmidt é a aceptación de que na investigación histórica hai que traballar con diferentes graos de empiricidade.

Tel Aviv, cando menos nas súas primeiras formulacións, máis cinguidas ao feito literario e aínda non á heteroxeneidade cultural, ao conflito asociado á dinámica repertorial e ás diversas manifestacións do que en terminoloxía bourdieusiana denominariamos ‘concorrenxia’; en definitiva, as novas coordenadas das que se ocuparon os membros da Unidade para a Investigación da Cultura (UIC) da Universidade de Tel Aviv (Even-Zohar 1999). A UIC foi fundada formalmente en 1996 pero o seu percurso real como grupo de traballo é algo máis dilatado. Malia a proximidade nominativa cos *Cultural Studies*, algo que con reiteración se destaca por parte dos seus membros do grupo israelí é que a *culture research* ten o seu propio campo de intervención e a súa específica tradición epistemolóxica. No que atinxe ás actualizacións de puntos de vista teóricos e á determinación de novos obxectos preferentes de estudo, é igualmente notábel a insistencia de Even-Zohar a partir de 1993 no seu desinterese progresivo pola análise do fenómeno literario en si mesmo, ou inclusive polas relacións interliterarias desde unha óptica nalgún sentido comparada. Cando se fala deste comparatismo (literario) indeciso –sempre pendente porén do rexistro das transferencias e da súa incidencia na constitución dos repertorios en loita, e semella que moi condicionado por un frontal rexeitamento heurístico de calquera concesión axiolóxica– estamos en realidade perante unha peculiaridade compartida polas distintas plataformas asociadas no terceiro modelo-marco tal e como aquí o estamos a constituír, e neste sentido debe recoñecerse a excepcionalidade cronolóxica de propostas como as reunidas por Claudio Guillén en *Literature as System*, volume compilatorio publicado no ano 1971.

En países como Bélxica ou Canadá, entre outros motivos polo propio carácter plurilingüe e multicultural das súas sociedades e tamén polo empuxe institucional a prol da construción de identidades nacionais algo máis sólidas, rexistráronse algunhas ampliacións dos presupostos sistémicos da man de José Lambert, Clément Moisan e o Centre de Recherche en Littérature Québécoise da Universidade Laval²³ ou Milan V. Dimić e outros estudosos relacionados co Research Institute for Comparative Literature da Universidade de Alberta;²⁴ ou, en fin, mercé ás ampliacións promovidas por Tötösy de Zepetnek, o teórico máis representativo da plataforma metodolóxica identificada como *The Systemic and Empirical Approach to Literature and Culture*.

23 Coñecido como grupo CRELIQ, onde tamén se integraron comparatistas como Maurice Lemire, Denis Saint-Jacques, Marie-Andrée Beaudet, Aurélien Boivin, Lucie Robert ou François Dumont, hoxe adscritos a un organismo fundado en 2002, o CRILCQ (Centre de Recherche Interuniversitaire sur la Littérature et la Culture Québécoises), onde tamén se incorporaron na data indicada os investigadores procedentes do Centre d’Études Québécoises da Universidade de Montreal.

24 Como Steven Tötösy de Zepetnek, Edward D. Blodgett, Anthony G. Purdy ou Shirley Neuman. O nome actual deste centro é The Dimic Institute for Comparative and Cross-Cultural Studies.

En todos estes casos a prioridade das análises recaeu sobre a historia da institución literaria no seu contexto cultural, sendo o de Even-Zohar un dos referentes teóricos máis comunmente solicitados e aplicados, no caso do grupo CRELIQ cun soporte inicial establecido por Moisan (1987, 157-70) en Jacques Dubois e Pierre Bourdieu pero tamén en Hans R. Jauss e Niklas Luhmann.

En realidade, Moisan propón aplicar a noción de sistema sobre dous dominios subsistémicos, identificados como 'vida literaria' e 'vida antroppo-social'. O primeiro deles atendería aspectos como os temáticos, os xenolóxicos ou a recepción, e presta atención á canonicidade entendida no sentido desenvolvido pola Escola de Tel Aviv. O segundo dominio estaría representado polos campos da produción literaria e non literaria, a literatura como produto de difusión e de consumo no marco dunha determinada formación económica e social, o campo de lexitimación e o campo de ensino da literatura. Comprende a vida antroppo-social, por tanto, todos os discursos que teñen orixe ou soporte nas institucións sociais, literarias ou culturais, coas tres fases que Moisan denomina 'admisión', 'lexitimación' e 'consagración'. O referente teórico básico neste segundo dominio é a *Rezeptionästhetik*. A teoría dos polisistemas intervéñen no fundamental como elemento de reforzo, malia o método de traballo estar dirixido ao rexistro da historia das institucións literarias e ao estudo da constitución diacrónica das regras, normas e códigos de produción, así como dos modos de difusión e recepción e das instancias de recoñecemento e sanción dos produtos literarios. Para Moisan (1987, 196), unha historia literaria sistémica debería encamiñarse, en fin, ao estudo e análise das relacións existentes entre os elementos partícipes no fenómeno literario nos distintos momentos do seu desenvolvemento temporal, así como á concreción das leis que organizarían o sistema literario como un todo.

No grupo da Universidade de Alberta a teoría dos polisistemas utilizouse como fundamento principal do proxecto de constitución dunha historia da institución literaria en Canadá, cun espazo para a específica determinación conceptual e heurística sobre o que se entende por 'institución'. Milan V. Dimić (1989) sinala entre as cuestións pertinentes que deberían ser tratadas nese marco a determinación da posición dinámica e cambiante da literatura nos sistemas culturais e sociais, a fixación dos contactos e interferencias entre os sistemas literarios concorrentes (incluídos os minoritarios), a observación da interacción entre modelos e repertorios neses sistemas, o estudo da posición xerárquica dos xéneros literarios privilexiados e dos textos non canonizados, a determinación do lugar dos textos traducidos na evolución da literatura canonizada ou, en fin, o rexistro das diferentes intervencións críticas e académico-pedagóxicas.

Os *Comparative Cultural Studies* postulados por Tötösy de Zepetnek recoñecen como propios os fundamentos empírico-sistémicos.

Asumen, ademais, os principios epistemolóxicos do construtivismo, así como o campo de intereses definido ao longo dos últimos dous decenios polos estudos culturais, contemplado este campo desde unha perspectiva de colaboración interdisciplinar moi fluída que, en particular nas últimas publicacións do teórico húngaro-canadiano, é observada á luz dunha fusión dos principios e fundamentos comparatistas cos seus propios (Tötösy de Zepetnek 2002, 235). Desde un punto de vista histórico-comparado adquire relevancia a receptividade dalgúns dos postulados da Escola de Constanza, sobre todo o referido á opción metodolóxica de articulación dunha historiografía constituída como secuencia diacrónica de observacións efectuadas con perspectiva sincrónica, pero agora por atención especial ao modo en que cada un dos que Schmidt recoñeceu como catro papeis de actuación -reformulados por Tötösy de Zepetnek (1998) como comunicación estética entre o texto/productor, procesado do texto, recepción e posprocesado- reflicte a especificidade dos outros tres nunha serie cronolóxica de momentos concretos preseleccionados. Tomando o termo da xeometría e da óptica, o teórico fala a este respecto de «reflexións catacásticas» (Tötösy de Zepetnek 1998, 46-54), e anota expresamente a viabilidade dunha aplicación comparada desa forma de facer historia literaria. Outro aspecto que me parece de interese é a súa comprensión dinámica das áreas xeopolíticas e dos espazos xeoculturais (Tötösy de Zepetnek 2002), que por exemplo o conduce a postular para as culturas do centro e do leste europeos na etapa actual -así como, en sentido próximo, para producións asociadas a fenómenos migratorios, diásporas ou minorías étnicas (Tötösy de Zepetnek 2000)- a tripla marca de periféricas respecto das culturas dominantes no marco continental, poscoloniais respecto a súa pasada dependencia da órbita soviética e *in-between*, entendido este último cualificativo no sentido explorado por Homi Bhabha (1994), pola simultaneidade dunha condición híbrida de extrema receptividade aos influxos exteriores e de autorreferencialidade cultural en relación co respectivo espazo nacional (*'in-between peripherality'*).

Doutra parte, Daniel-Henri Pageaux (2002) ofrece un breve pero moi interesante esquema da evolución heurística noutro campo ben definido dos estudos comparatistas, a imagoloxía, até o seu encontro coas formulacións sociolóxicas e sistémicas. Malia non avaliar como suficiente o marco teórico que para o comparatismo poidan supoñer os modelos asociados a Even-Zohar ou a Lambert, Pageaux recoñece a necesidade de entender o funcionamento da literatura en canto institución. Por isto, a carón do plano simbólico da literatura como espazo imaxinario e da propia mediación simbólica que define a actividade do comparatista á luz das coordenadas encontro/diferenza, reafirma a relevancia que para unha análise histórico-comparada posúen o bo coñecemento do campo literario, no sentido sociolóxico bourdieusiano, e do sistema literario tal e como este se entende pola Escola de Tel Aviv.

Outra escola importante de estudos imagolóxicos, a que representa Joep Leerssen desde a Universidade de Ámsterdam, opta nas súas formulacións programáticas máis ben por unha perspectiva retórico-pragmática atenta á evolución histórica das expectativas do público lector (Leerssen 2000). Neste sentido, favoreceríanse antes que con teorías como a dos polisistemas ou a dos campos sociais. É significativa a este respecto a convicción sobre a imposibilidade de describir a identidade cultural se non for en canto diferenza cultural, chave que figura entre os fundamentos que Manfred Beller e Joep Leerssen destacan a propósito da enciclopedia *Imagology* (2007), por eles coordinada.

1.6 Propostas desde os estudos sobre a subalternidade e a poscolonialidade

O cuarto e derradeiro modelo do que aquí se falará está ligado en sentido amplo cos *Subaltern Studies*, tanto nas súas formulacións iniciais segundo se plasmaron a partir dos anos oitenta na India por parte de Gayatri Spivak, Ranajit Guha ou Partha Chatterjee -coa controversia sobre a posibilidade de recuperación da voz do subalterno, da restauración da súa 'conciencia suprimida'- como na orientación propugnada por Walter D. Mignolo en relación co ámbito latinoamericano (2002; [2000] 2003) e por Xoán González-Millán (2000) na fase final da súa produción teórica.

Existen obvias conexións coas posicións de Edouard Glissant ou Edward Said, co célebre debate Jameson/Ahmad sobre a suposta condición alegórico-nacional de toda literatura do considerado Terceiro Mundo, tamén con certas revisións feministas, desconstrucionistas e poscoloniais orientadas a uns posíbeis *Transnational Cultural Studies* (Spivak 1988; 1999), coas teorías sociolóxicas dos sistemas-mundo, tal e como veñen desenvolvéndose por Immanuel Wallerstein desde 1974, ou, en xeral, cunha serie de postulados marxistas, en particular nas súas reelaboracións gramscianas ou na liña do materialismo cultural británico. Outro caudal importante que se suma a esta corrente é o da teoría dos discursos sociais, por onde reaparece a influencia de Bourdieu e a dalgúns dos seus lectores críticos, como Bridget Fowler ou Craig Calhoun.

Interesa destacar que o ámbito de aplicación deste modelo-marco transcende ao mundo descolonizado ou neocolonizado e chega de feito ao interior da propia Europa e do Primeiro Mundo, a miúdo co propósito de fundamentar un novo humanismo atento ao fenómeno imperialista e á mundialización económica e cultural, como teñen explicado Gnisci (en Āurišin, Gnisci 2000, 41-6) ou Mignolo (2002) entre outros teóricos. González-Millán (1998) observaba nesta clase

de referentes a mellor vía para a superación do coñecido como ‘criterio filolóxico’ de delimitación das literaturas nacionais e, en xeral, do que apelou como ‘nacionalismo filolóxico’; tamén, certamente, para corrixir a que xulgaba como tendencia excesiva a unha abstracción homoxeneizante da teoría dos polisistemas, a desatención da cultura popular e dos contrastes interculturais por parte da teoría dos campos sociais ou, en fin, o desinterese destas dúas plataformas teóricas perante as experiencias concretas e históricas da subalternidade. O xa citado título do último libro publicado por Spivak, *Death of a Discipline* (2003), subliña o esgotamento das posicións prevalentes nos estudos teóricos ou histórico-comparados ao longo do século pasado e a necesidade dunha auténtica refundación do comparatismo, mesmo de signo ético, na cal as obras e autores canonizados das potencias coloniais perdan o anacrónico privilexio de ser metro e referencia de toda práctica cultural.

Unha peculiaridade importante dos *Subaltern Studies* é que naceron xustamente no cadro do debate sobre o papel das disciplinas historiográficas e a noción/función do canon en espazos colonizados. Neste sentido, Mignolo vén propugnando unha descolonización da historia literaria, que comezaría xa polo cuestionamento das nocións de ‘historia’ e ‘literatura’ en canto discursos ou realidades universais e asumiría un pensamento fronteirizo entendido como consecuencia lóxica do por el estudado precisamente como «a diferenza colonial».²⁵ Esta última debería ser o obxecto básico dunha nova historia literaria reformulada como estudo das culturas literarias na historia e dunha tamén nova comprensión do eixe literatura-historia-historiografía literaria que aspirase non só a falar/pensar *sobre* tal diferenza senón a falar/pensar *desde* ela. Segundo recolle entre outros lugares nas páxinas prologais do seu libro *Historias locales / diseños globales* ([2000] 2003), para Mignolo a variedade de experiencias e historias coloniais sufriu adoito unha vinculación restritiva ao sistema-mundo da modernidade, desde onde aquelas se intentaron explicar e limitar. Tal programa supuxo a miúdo abstraerse das marcas da colonialidade e a diversidade, axialmente constitutivas do anunciado polo teórico arxentino como un ‘paradigma outro’ surxido desde as marxes e que se fixa como meta a emancipación e a descolonización.²⁶

Mignolo (2002) formula nesa liña unha revisión crítica que resitúa en termos epistemolóxicos as alternativas histórico-literarias concorentes, entre elas as representadas por dous modelos cos que marca

25 «Literature and History are Western categories to name, describe, and classify certain Western practices and, by the same token, to fabricate the colonial difference» (Mignolo 2002, 157).

26 Os contributos e proxectos en marcha que nesta orde se refiren a América Latina eran bastante numerosos no momento de publicación orixinal deste traballo. Pode verse unha aproximación en McClennen, Fitz 2002.

distancias, o nacional e o discursivo. Dentro do primeiro chama aínda a atención sobre a persistencia –mesmo nos usos comparatistas canónicos– dunha diferenza imperial xerarquizadora do peso específico de determinados espazos culturais nacionais a partir dunha asignación que, en realidade, tería que ver co reparto do poder e a hexemonía económica perfilados desde o século XVIII. Doutra parte, engloba dentro do ‘modelo discursivo’ tanto a opción hermenéutica propia de Mario J. Valdés²⁷ como unha liña máis cinguida á análise discursiva en sentido estrito, esta sen a apertura xeohistórica nin a marca pluralista e posmoderna das propostas definidoras da historia cultural comparada.

O emprego por Mignolo da noción de ‘sistema-mundo’ remite a Immanuel Wallerstein, director do Fernand Braudel Center da Binghamton University e director de *Review*, se ben hai que precisar que tal remisión opera con flexibilidade e que ten tamén moi presentes análises como as debidas a Janet Abu-Lughod, Giovanni Arrighi, Samuel Huntington, Aníbal Quijano, Enrique Dussel e outros teóricos. No apartado cuarto da extensa introdución a *Historias locais / diseños globales*, titulada «Acerca de la gnosis y el imaginario del sistema-mundo moderno/colonial», expón Mignolo os motivos polos que as súas análises non deberían contemplarse en propiedade como unha continuación das investigacións poscoloniais ou sobre a subalternidade, asentadas en comprensións da modernidade que sitúan na Ilustración un punto de partida indiscutido (Mignolo 2002, 78-83). Neste mesmo lugar explora ademais as razóns polas que as concepcións de Wallerstein –aplicadas con éxito a distintas ciencias sociais e constitutivas de por parte dunha revisión en profundidade do que, de xeito algo impreciso, nomeamos *interdisciplinaredade* (Wallerstein 1991a, 237-56)– non deixaron até agora pegadas visíbeis no marco dos saberes humanísticos.

A principal desas razóns residiría precisamente no traslado por Wallerstein do punto de inflexión histórica ao século XVIII en vez de situalo no século XVI.²⁸ Mignolo propón distinguir o período

²⁷ Véxanse tamén as consideracións do propio Valdés en relación co postulado por Mignolo e coa súa revisión crítica das prácticas historiográficas occidentalistas (Valdés 2002, 97-102).

²⁸ Para Wallerstein son tres os eixes que articulan un sistema-mundo: o económico, o político e o cultural. Denomina ‘xeocultura’ ao corpus ideolóxico global que lexitima un sistema-mundo e ten capacidade de presentalo en termos de coherencia interna. A xeocultura do sistema-mundo moderno vincularíase coa hexemonía cultural francesa entre a Revolución de 1789 e maio de 1968 (noutros momentos fálase tamén de 1989). O *terminus a quo* fixado nos derradeiros anos do século XVIII leva Mignolo a postular unha diferenciación entre ‘xeocultura’ e ‘imaxinario’, entendido este último concepto, en proximidade con Glissant, como máis amplo: «De acuerdo con mi análisis, el imaginario del sistema-mundo moderno/colonial constituye el discurso globalizador del Occidentalismo, cuya geohistoria se ha transformado incesantemente a resultas de la tensión y el conflicto suscitados por fuerzas de la subalternidad que surgieron a partir de las primeras respues-

aberto no século XVI como 'sistema-mundo moderno/colonial', por canto occidentalismo e colonialismo serían respectivamente as caras visíbel e oculta da modernidade. Os coñecementos subalternos da colonialidade oporíanse así aos 'deseños globais' hexemónicos e demandarían en fin macronarrativas constituídas desde a perspectiva da colonialidade, entre elas as referidas ás prácticas culturais ou literarias. Merece ser destacada a insistencia de Mignolo en que esas novas macronarrativas -en realidade, unha rede de historias e hexemonías locais múltiples- non deberían verse como contraparte da historia mundial ou universal nin como exercicios historiográficos revisionistas caracterizados aínda pola pauta do global, senón como produtos dunha lóxica diferente tendente a substituír o 'universalismo abstracto' da epistemoloxía moderna e da historia mundial por unha gnoseoloxía emerxente de carácter fronteirizo, na cal a modernidade non se entende sen o contrapunto da colonialidade.

1.7 Balance

É claro que non todos os modelos introducidos nas páxinas precedentes conforman primordial ou inicialmente plataformas teóricas para a constitución de historias comparadas. Tamén resulta evidente que o seu grao de aplicabilidade potencial a espazos xeoculturais diversos -o árabe, o latinoamericano, o báltico...- estaría marcado por unha variabilidade notábel, na cal se conxugarían numerosos parámetros, algúns nin sequera mencionados nesta exposición. Algúns dos modelos-marco, sobre todos os dous últimos, incorporan o prisma comparado só en canto resulta necesario para a concreción de fenómenos de dependencia sistémica, de resistencia cultural ou de hibridación, por exemplo. Semella, por outra parte, que a diferente receptividade das comprensións holistas dos procesos históricos ou de contemplacións cronolóxicas amplas -por exemplo no sentido da *longue durée* braudeliana- marca rumbos heurísticos diverxentes, que por descontado afectan decisións de tanto alcance como a de concretar a pertinencia e a xerarquía relativa de determinados problemas, así como a desatención doutros que pasan a entenderse como irrelevantes ou secundarios (cf. Santiañez 2002, 62-9). Tampouco hai coincidencia na propensión máis teorética ou máis descritiva dos fundamentos epistemolóxicos, que *a priori* orixina respectivamente análises de tendencia interpretativa (modelos segundo e cuarto) ou explicativa (modelos primeiro e terceiro), esta última sen renuncia á aspiración de formular leis.

tas de los esclavos amerindios y africanos frente al mismo, y que ahora se expresa en el actual desmantelamiento intelectual del Occidentalismo y en los movimientos sociales que buscan nuevas sendas hacia un imaginario democrático» (Mignolo [2002] 2003, 84).

De todos os xeitos, os catro modelos-marco representan unha refutación da historia literaria convencional tal e como esta se axustou a presupostos románticos ou positivistas desde o século XIX. Todos teñen presentes -ou cando menos prevén- os fenómenos de desterritorialización e reterritorialización (García Canclini 1989) e a existencia de espazos difusos, mestizos e fronteirizos nun sentido moi amplo, nos cales medran novas formas dese *plurale tantum* que nomeamos 'identidade cultural' (Bhabha 1994).

En fin, os catro modelos ofrecen cadansúa contestación á célebre pregunta coa que David Perkins titulou en 1992 un libro da súa autoría, *Is Literary History Possible?* Como sustento das dúbidas asociadas a esa cuestión, Perkins apelaba entón a unha vertente formal -as aporías da organización estrutural do obxecto de estudo en canto realidade histórica- e a outra discursivo-funcional -a irresistible vocación explicativa dunha disciplina creada polo idealismo para dar conta dos procesos do espírito e da conciencia nacionais-, ambas marcantes en termos epistemolóxicos e heurísticos e ambas ineludíbeis a día de hoxe en canto retos teóricos e metodolóxicos. Como tamén o é, nun contexto máis amplo, a revisión en profundidade, e seguramente a superación, do que Immanuel Wallerstein (1991a) describe como paradigma oitocentista das ciencias sociais, outro reto que tampouco pasa desapercibido para ningún dos modelos aquí expostos.

